

***NARODI U BOSNI I HERCEGOVINI
SE MRZE STOLJEĆIMA?! – KAKO JE SVE POČELO?***

Abstrakt: Autor se u članku bavi stereotipom da se narodi u Bosni i Hercegovini mrze stoljećima i da je ta mržnja osnovni uzrok nesporazuma i sukoba u zemlji. On nema pretenziju da razriješi kompletan stereotip već samo da na odabranim primjerima pokaže kako se sredinom XIX stoljeća, kada su se počeli graditi nacionalni identiteti u Bosni i Hercegovini, počinjao stvarati stereotip o međusobnoj mržnji. Kako su se različiti nacionalni identiteti u Bosni i Hercegovini gradili na različitostima stanovništva koje je bilo veoma slično, nacionalno osvještavana grupa se nastojala snažno distancirati od svih nepripadnika svoje grupe. Najoštrija razlika je pronađena u vjeri, a pošto su vjerske razlike dobrim dijelom postale i socijalne i domaći muslimani bili dio sistema osmanske vlasti suprotnost je mogla biti dovedena do vrhunca. Time se otvorio prostor da se *drugačije* predstavlja kao mržnja. Tome su značajno doprinosile aktivnosti iz sudjednih zemalja, kao i javne i tajne akcije Austrije i Rusije u cilju zadobijanja prednosti na globalnom planu. U tom procesu značajnog učešća uzela je evropska i štampa iz okruženja.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, pravoslavni, katolici, muslimani, Srbija, Austrija, Rusija, stereotip, propaganda.

U zadnje vrijeme se polako nastoji instalirati postavka "istina" da su svi unutrašnji problemi u Bosni i Hercegovini najviše rezultat višestoljetne mržnje njenih etnokonfesionalnih zajednica, što je posebno izraženo ako se govori o muslimanima/Bošnjacima na jednoj i pravoslavnim/Srbima na drugoj strani. Motivi ovakvog tumačenja su najvećim dijelom političke prirode zarad dokazivanja kako je suživot u Bosni i Hercegovini nemoguć, mada su i neki historičari svojim pisanjima indirektno otvorili prostor za takva tumačenja. Postavka o međusobnoj mržnji se konstruirala i konstruirala i od domaćih i od vanjskih političkih subjekata koji su slično tumačili uzroke problema i na širem jugoslovenskom nivou, što je dovelo do neadekvatnog pristupa jugoslovenskoj krizi 90-ih godina XX stoljeća i doprinijelo krvoproliću tokom procesa nestanka zajedničke jugoslovenske države. Takav pristup nije ekskluzivan proizvod kraja XX i početka XXI stoljeća već prilagođena postavka XIX stoljeća, mada su u tom vremenu i stvaraoci i motivi bili drugačiji.

Počeci "bosanskohercegovačke mržnje" se najčešće vežu za rezultate osmanskih osvajanja na tom dijelu Balkana i za formiranje novog vjerskog trougla sastavljenog od muslimana, katolika i pravoslavnih. Ukoliko se teorija o višestoljetnoj mržnji izvadi iz konteksta ona može izgledati i dosta ubjedljivo, jer su se ove vjersko-etničke grupe, počevši od druge polovice XIX stoljeća, povremeno nalazile na suprotnim stranama i aktivno učestvovala u ubijanjima "članova" suprotne strane – sve od ustanaka iz sredine XIX stoljeća pa do krvavih događaja 90-ih godina XX stoljeća. Pri tome se veliki periodi mira, suživota, malih i velikih prijateljstava, međusobnih brakova i sličnih pojava potiskuju u stranu kao nebitni, a ti periodi tumače kao vrijeme čekanja iz nužde, da bi prvom zgodnom prilikom bosanskohercegovački narodi žedni krvi skočili jedni na druge i počeli se međusobno klati.

Ovaj prilog nema pretenziju da razriješi kompletan problem, koji uistinu i nema jasno definirane konture pa se time ne može sistemski ni obarati ni opravdavati, u rasponu od ranih početaka formiranja nacija u Bosni i Hercegovini pa do odlaska komunizma s naših prostora, već samo da na odabranim primjerima pokaže kako se sredinom XIX stoljeća počinjao graditi stereotip o međusobnoj mržnji zarad interesa nekih grupa, susjednih kneževina ili velikih sila.

Gradenju različitih nacionalnih identiteta na različitostima u odnosu na svoje "komšije" je doprinosila i činjenica da se počeci razvoja nacionalne svijesti kod bosanskohercegovačkih vjerskih zajednica, pod utjecajem iz susjednih zemalja, počinju razvijati u isto vrijeme kada jača i interes velikih sila za Bosnu i Hercegovinu. Ugrubo se može reći da oboje počinje sa drugom polovinom XIX stoljeća.

Izgradnja nacionalnog identiteta nosila je sa sobom nužnost identificiranja sa grupom kojoj se težilo pripadati ističući sve ono što ih s njom povezuje, istovremeno oštro podvlačeći razlike u odnosu na druge grupe. Što su te druge grupe suštinski bile srodnije njegovoj, slučaj pripadnika bosanskohercegovačkih vjerskih zajednica, nacionalno osvještavani pojedinac se nastojao snažnije distancirati od drugih pa se njegovo "MI" oštro suprotstavlja svim drugim ("ONI"), svrstavajući tu sve nepripadnike svoje grupe. U tom procesu odlučujuća postaje razlika a ne sličnost. Najoštrija razlika je pronađena u vjeri, a kada se tome pridoda da je osmanski sistem u Bosni i Hercegovini vremenom doveo do stanja da vjerske razlike dobrim dijelom postaju i socijalne i da instaliranjem sistema odžakluka domaći bosanskohercegovački muslimani Slaveni ulaze u sistem vlasti u Bosanskom ejaletu/vilajetu i u njemu zauzimaju važne pozicije razlika i suprotnost su mogli biti dovedeni do vrhunca – na jednoj strani su se nalazili ugnjetavani hrišćani koji su predstavljali donje slojeve stanovništva kojima se vlada, a na drugoj bogati muslimani koji imaju političku i ekonomsku moć. To što je bilo bogatih hrišćana bliskih osmanskim vlastima i što je većina muslimana živjela teškim životom nije bilo bitno za ovakav model stvaranja nacija. Posebno što je proces afirmacije nacije nužno vodio borbi protiv strane vlasti a domaći muslimani su bili njen dio. Još jedna karakteristika procesa prerastanja vjerskih zajednica u narodnosne i nacionalne zajednice u Bosni i Hercegovini bila je u činjenici da je on iniciran izvana a nije bio rezultat unutrašnjeg razvoja.

Sve je bilo olakšano činjenicom da su dva od tri sadašnja konstitutivna bosanskohercegovačka naroda (Srbi i Hrvati) imala i imaju svoje istovjernike (koji u drugoj polovici XIX i početkom XX stoljeća "postaju" sunarodnici) preko bosanskohercegovačke istočne, odnosno zapadne granice. Povezanost ovih bosanskohercegovačkih naroda sa zemljama u kojima su živjeli njihovi istovjernici/istonarodnici pojačana je činjenicom da su nacionalni pokreti u Srbiji i Hrvatskoj, afirmirani ranije nego bosanskohercegovački, vršili jak utjecaj na način konstituiranja nacija/nacije - oko vjerske istovjetnosti. Ideje iz susjednih zemalja su od sredine XIX stoljeća bile praćene i praktičnom aktivnošću. Kneževine s visokim stepenom autonomije Srbija i Crna Gora, koje su graničile s teritorijom Bosanskog ejaleta, koristile su istovjerne bosanskohercegovačke hrišćane za ostvarivanje svojih ambicija proširenja državnog teritorija na račun ove osmanske pokrajine. Najbolji

način za ostvarenje tog cilja bio je rad na “pretvaranju” bosanskohercegovačkih pravoslavaca u Srbe u koju svrhu se od sredine XIX stoljeća u smislu realiziranja ciljeva Načertanija šalju agenti i pridobijaju ugledni pravoslavci iz Bosne i Hercegovine za srpsku nacionalnu ideju. Osnivanjem društva u Sarajevu 1863. godine koje je imalo za cilj da širi srpsko ime među pravoslavcima a potiskuje sva druga pokazalo je da srpska nacionalna ideja dobija korijene i u Bosni i Hercegovini. Svrstavanjem u grupu MI SRBI podvlačila se oštra razlika u odnosu na ostalo stanovništvo Bosne i Hercegovine, posebno muslimane zbog razloga koje smo već naveli. Njihovim putem krenuli su i bosanskohercegovački katolici, samo u pravcu hrvatskog nacionalnog identiteta.¹

Pored toga, jedna od oprobanih metoda u politici kneževina bila je izazivanje nemira u Bosni i Hercegovini, s napomenom da je zbog konfiguracije terena i neposrednog kontakta sa pravoslavnim hrišćanima u tome pedesetih i šezdesetih godina više uspjeha imala Crna Gora, čiji je primarni cilj bila Hercegovina. Uz to, šezdesetih i sedamdesetih godina ovu provinciju su pogađale prirodne nesreće jedna za drugom, čineći stanje seljaštva još težim, pa je ono postajalo sve podložnije propagandi izvana koja je obilato koristila element pravoslavlja. Istu pozadinu kao ustanci iz sredine XIX stoljeća imao je ustanak iz sedamdesetih godina koji je prerastao u Istočnu krizu.² Ne zanemarujući realno težak položaj hrišćanskog seljaštva dominantni su bili nacionalni i politički motivi pokreta, o čemu svjedoči i veoma slabo učešće katolika u ustanku, iako su bili u istom položaju kao i pravoslavni seljaci.³

Dokumenti britanske diplomatske i konzularne službe⁴ o počecima nemira pravoslavaca u Hercegovini i Bosni u ljeto 1875. godine, koji su nam bila baza za drugačije tumačenje uzroka i načina otpočinjanja ustanka, značajno se razlikuju od dosadašnjih prezentiranih objašnjenja historičara na južnoslovenskom prostoru koji zaključuju da su uzroci ustanka prevashodno socijalne

¹ O tome vidi šire u Vladislav Skarić, Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austrougarske okupacije, Bosanska pošta, Sarajevo 1937, 223.

² Mišljenja smo da se ne radi o odvojenim ustancima u Hercegovini i Bosni već da su to dijelovi jednog.

³ Neubjedljiv je pokušaj uključivanja katolika kao značajnog faktora u ustanku. Milorad Ekmečić, Uloga don Ivana Musića u hercegovačkom ustanku 1875-1878, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, VII, Sarajevo, 1955, str. 141-169; Uporedi s britanskim viđenjem istog problema. “Her Majesty's Government cannot, however, regard the insurrection in Bosnia and the Herzegovina as being exclusively or principally a struggle directed against local oppression, whether in religious or civil matters. The reports which they have received show that it arose from other causes, and is now fomented and maintained for purpose which are obviously of a general and political rather than of a local and administrative character. In support of this view, I may mention the fact that the Roman Catholic population have not taken part in the movement, and that those Christians who have not joined the insurgent bands have continued throughout the recent troubles to live unmolested. It also appears that numbers of those who had quitted their villages at the outbreak of the insurrection are ready and willing to return to them, and are deterred from doing so, not by fears of their Mahommedan neighbours, but by the action of the insurgents, who drive away the cattle and destroy the goods of the returning refugees.” Derby-Šuvalovu, Foreign Office, 29. juni 1876, Turkey, No 3, London 1876, no. 506, 339-340.

⁴ I pored nedostataka u izvještajima Britanskog konzulata u Bosni i Ambasade u Carigrada smatramo da su veoma korisni za tumačenje ovako postavljene teme. U trouglu vlast-domaći hrišćani-domaći muslimani, Britanci se predstavljaju kao pravedne sudije koje nikome ne drže stranu. Da namjerno nisu slati krivi izvještaji upućuje nas činjenica da oni nisu stizali do drugih subjekata izuzev njihovih pretpostavljenih, a britanska politika tog vremena zalagala se za očuvanje osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini i drugim pokrajinama. Jedini mogući put ostvarenja tog cilja Britanci su vidjeli u reformama, izjednačavanju položaja svih sultanovih podanika i u popravljanju blagostanja naroda, pa samim tim nije bilo potrebno ružičasto predstavljati stvari već ukazati na nedostatke.

prirode i rezultat dotadašnjeg njihovog nesnosnog položaja i ugnjetavanja od osmanskih predstavnika vlasti i domaćih aga i begova.⁵ Britanski dokumenti dosta ubjedljivo pokazuju da je ustanak upotpunosti iniciran i održavan izvana. Dugogodišnji britanski konzul u Bosni William Holmes je u više svojih opservacija ponavljao kako nije bilo nikakvog ozbiljnijeg unutrašnjeg razloga niti bilo kakvog ekscesa nasilja ili ugnjetavanja, niti je s te strane situacija u Bosanskom vilajetu bila gora nego što je to bio slučaj u prethodnom periodu od 1862. godine pa nadalje, a tada nije bilo ustanaka. Važno je naglasiti da je Holmesovo tumačenje uzroka, početka i održavanja ustanka naišlo na potpuno prihvatanje od strane britanske ambasade u Carigradu i Kabineta u Londonu.⁶

Centralna i lokalna vlast Osmanskog carstva je na ustanak odgovorila, pored drugih mjera, i vojničkim pokušajima njegovog ugušivanja, u koju svrhu su najviše bili angažirani domaći muslimani⁷ čime se sukob interesa Osmanskog carstva, Rusije i Austro-Ugarske, kao i težnja malih balkanskih kneževina Srbije i Crne Gore za proširenjem teritorija, na terenu pretvorio u sukob domaćih pravoslavaca i domaćih muslimana. Na kraju, taj sukob je rezultirao velikim brojem mrtvih i raseljenih domaćih ljudi, uništenim domovima i privrednom osnovom, i, što je za našu temu veoma važno, pojačao nepovjerenje i stvarao jaz između muslimana i pravoslavnih u Bosni i Hercegovini i stvorio realnu osnovu za mržnju.⁸

Interesi velikih sila, čija se pažnja prema Bosni i Hercegovini pojačava od sredine XIX stoljeća i rezultira otvaranjem konzulata svih velikih sila i onih koje su imale pretenzije da to postanu Austrija (1850), Francuska (1852), Velika Britanija i Rusija (1857), Italija (1863) i Pruska (1864),

⁵ Milorad Ekmačić, *Ustanak u Bosni 1875-1878*, Sarajevo, 1973 (II izdanje), str. 15-35, 74-75; Milorad Ekmečić, *Značaj narodnih ustanaka u Velikoj istočnoj krizi od 1875. do 1878. godine*, Zbornik radova s Naučnog skupa: Srbija u završnoj fazi istočne krize 1877-1878. godine, Beograd 1980, 482; Milorad Ekmečić, *Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875-1878*, u: Međunarodni naučni skup povodom: 100-godišnjice ustanka u BiH, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875-1878. godine, I, Sarajevo 1977, 55-56; Ibrahim Tepić, *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima (1856-1878)*, Sarajevo 1988, 357; *Bune i ustanci u Bosni i Hercegovini u XIX veku*, Beograd 1952, 70-73, 112; Dušan Berić, *Početak Hercegovačkog ustanka 1875. godine*, Zbornik za istoriju BiH, I, Beograd 1995, 203-234; Andrija Nikić, *Hercegovački ustanak u svjetlu novih izvora*, u: Međunarodni naučni skup povodom: 100-godišnjice ustanka u BiH, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875-1878. godine, I, Sarajevo 1977, 315-332 i drugi brojni radovi. I dio literature na engleskom jeziku u analizi početaka ustanka uglavnom prednost daje onima socijalne prirode, iako se navodi da su neke osobe iz Srbije bile uključene u organiziranje ustanka. R. W. Seton-Watson, *The Role of Bosnia in International Politics (1875-1914)*, The Religh Lecture on History, British Academy, Volume XVII, Humfrey Milford Amen House, E. C. London, 1931, 19; Charles and Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, Seattle and London, 1977, str. 144; Barbara Jelavich, *History of the Balkans, Eighteen and Nineteenth Centuries*, Volume I, Cambridge University Press, 1995 (First published 1983), 351-353; David Harris, *A Diplomatic history of the Balkan Crisis of 1875-1878, the First Year*, Archon Books, 1969, 1-4, 15-16; Mihailo D. Stojanović, *The Great Powers and the Balkans 1875-1878*, Cambridge at the University press, 1939 (reprinted 1968), 14-15; Richard Millman, *Britain and the Eastern Question 1875-1878*, Clarendon Press, Oxford 1979, 13-18.

⁶ Posebno vidi: Memorandum by Consul Holmes regarding the Affairs of the Herzegovina, Inclosure in no. 67, in Elliot-Derbyu, Carigrad, 10. mart 1876, Turkey, No 3 (1876), no. 67, str. 39-41. i Derby-Elliottu, Foreign Office, 30. mart 1876, Turkey, No 3 (1876), no. 94, 53.

⁷ Prema podacima iz jula 1878. godine, u Bosni je bilo 23 bataljona pješadije, a njih 19 su popunjavali bosanskohercegovački muslimani. Rade Petrović, *Pokret otpora protiv austrougarske okupacije 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, u: Naučni skup: Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1979, 24.

⁸ Edin Radušić, *Bosna i Hercegovina – Jugoistočna Evropa: nužna povezanost*, u: Čovjek i moderni svijet, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo 2008, 122.

koje su u cilju zadobijanja prednosti u Istočnom pitanju koristile postojanje hrišćana i u Bosni i Hercegovini, značajno su doprinijeli svrstavanju dijelova bosanskohercegovačkog stanovništva na suprotne strane. To se posebno odnosi na Austriju/Austro-Ugarsku i Rusiju, koje su nastojale iskoristiti domaće pravoslavce i katolike protiv Osmanskog carstva.

Austrija, a posebno Rusija, nastojale su potkopavati autoritet Porte kada god su imale za to priliku, privlačiti domaće hrišćansko stanovništvo na svoju stranu i jačati svoju poziciju u Bosni i Hercegovini. Općenito se može reći da se djelatnost ruskog konzulata nije nimalo razlikovala od općeg kursa ruske politike u Osmanskom carstvu čiji je cilj u vremenu poslije poraza u Krimskom ratu i gubitka prestiža na Pariskoj konferenciji bio vraćanje ugleda ruskog cara i njegove države među balkanskim hrišćanima, kao i destabilizacija Osmanske države. Na drugoj strani, Austrija je, mada njen globalni interes nije bio rušenje Carstva, svim sredstvima nastojala ojačati svoju poziciju u Bosni i Hercegovini i u krajnjoj liniji je otrgnuti od Osmanlija.⁹ Obje ove sile vodile su veoma aktivnu politiku u tom pravcu,¹⁰ a i uzroci nemira u ovoj osmanskoj pokrajini bile su usko vezane za njihovu aktivnost.¹¹ Prvi britanski konzul u Bosni Henry Churchill je bio uvjeren da je posebno Rusija u srži ovih ustanaka i da postoje tajni odnosi između ruskog konzulata u Sarajevu i vođa nemira.¹² Da bi potkrijepio ovaj zaključak Churchill je svoju ambasadu upoznao s aktivnostima prvog ruskog konzula u Bosni, dajući svoje komentare. Tom prilikom je istakao povezanost putovanja ruskog konzula Giljferdinga i ustanaka u Bosanskom ejaletu. Zaključivao je da je on dobio instrukcije od svoje vlade da ohrabruje zahtjeve hrišćana prema osmanskoj vlasti i da promovira interese svoje države i ugled ruskog cara.¹³

Rusija i Austrija su u cilju zadobijanja prednosti u Bosni i Hercegovini koristile svaku priliku da unesu nered u zemlji i oslabe autoritet Porte kod hrišćanskog stanovništva, Rusi kod pravoslavnog, Austrija kod katoličkog. Njihovi konzuli su nastojali omesti sve aktivnosti osmanske vlasti na stabilizaciji provincije i poboljšanju položaja hrišćanskog stanovništva.¹⁴

⁹ FO 881/2987, Ekstracts of Despatches relating to Administrative Reforms in Bosnia, printed for the use of the Foreign Office, Novembar 30, 1876, povjerljivo; FO 195/1031, Holmes-Elliottu, Sarajevo, 12. januar 1873, no. 3; FO 78/2436, Instructions to H. M's Embassy at Constantinople, &, on subject of Administrative and Financial Reforms in Turkey, 1856-1875, Russell-Bulweru, 2. februar 1863, no 106 (povjerljivo).

¹⁰ FO 195/553, Churchill-Alisonu, Sarajevo, 10. januar 1858, no. 4; Kako bi se proširio ruski utjecaj na Balkanu posebno su se velike ceremonije proslave rođendana ruskog cara pravile u konzulatima u evropskom dijelu Osmanskog carstva. Jedna takva proslava napravljena je u Sarajevu 1859. godine. Cilj ovakve proslave je bio da se pokažu velike simpatije pravoslavaca u Bosni prema ruskom caru. Djeca iz pravoslavne ženske škole prošla su pod nadzorom ruskog konzula u procesiji ka konzulatu, Svako dijete je dobilo poklon od konzula, pilo se, jelo. Glavni sarajevski pravoslavni trgovac popio je čašu za zdravlje ruskog cara uz veliki aplauz prisutnih. Naveče su pozvani predstavnici vlasti i konzuli. Glavni događaj večeri bila je vjerska ceremonija u pravoslavnoj crkvi. Prisutni u crkvi su za ruskog cara koristili termin "naš car" („Our Emperor“). FO 195/625, Neale-Bulweru, Sarajevo, 18. Septembar 1859, no. 29.

¹¹ FO 195/553, Churchill-Stratfordu de Redcliffeu, Sarajevo, 11. maj 1857, no. 15; FO 195/553, Churchill-Alisonu, Sarajevo, 24. decembar 1857, no. 42.

¹² FO 195/553, Churchill-Alisonu, Sarajevo, 2. mart 1858, no. 19; FO 195/553, Churchill-Alisonu, Sarajevo, 15 mart 1858, no. 22.

¹³ FO 195/553, Churchill-Alisonu, Sarajevo, 10. januar 1858, no. 4.

¹⁴ Za proklamaciju Ismail-paše izdatu ustanicima, koju je Zohrab ocijenio pozitivne i s povjerenjem, ruski i austrijski konzuli u Mostaru ocijenili su s nezadovoljstvom, smatravši da ne sadrži garancije za otklanjanje uzroka pojava na koje su se žalili ustanici. FO 195/679, Zohrab-Holmesu, Mostar, 13. april 1861, no. 18. Ako se

Očit dokaz neprijateljskih aktivnosti Rusije vidljiv je u pojavi i cirkuliranju pamfleta 1860. godine pisanom na domaćem jeziku, čiji je autor bio prvi ruski konzul u Bosni A. F. Giljferding, tada zaposlenik u Ruskom Ministarstvu vanjskih poslova. Giljferdingov pamflet, kojeg je ruski konzul u Sarajevu privatno dijelio hrišćanima i ruski agenti tajno raznosili po Bosni i Hercegovini, je isticao kako seljaci pod Osmanlijama pate i poručivao Slavenima da se ujedine i dižu na oružje protiv osmanske vlasti, a nije tražio poboljšanje uslova za Portine Slavene u okvirima Carstva. Pamflet je prikazao vlade Francuske i Velike Britanije kao podržavaoce muslimanskog ugnjetavanja i kao stvarne neprijatelje Slavena. Britanski vicekonzul Zohrab je u jednom izvještaju napisao da ruski konzuli koriste pravoslavne sveštenike,¹⁵ za koje on kaže da su posvećeni Rusiji, u navođenju hrišćanskog stanovništva u Bosanskom ejaletu da postupaju po njihovim željama. I novac koji je dobavljan iz Rusije formalno za druge namjene, u suštini je služio za unošenje nemira i podizanje ustanaka,¹⁶ kao i knjige koje su distribuirane po provinciji.¹⁷

Rusija i Austrija su rovarile unutar provincije Bosne i na drugim mjestima i u drugim vremenima, a ne samo u ustaničkim područjima i u vrijeme ustanaka. Kao primjer navodimo slučaj iniciran iz ruskog konzulata kako bi se pokazalo da muslimani mrze hrišćane do te mjere da su spremni i na masakr ovih posljednjih. Tako je u maju 1867. ruski konzul nastojao ubijediti sarajevske hrišćane da muslimani imaju namjeru da ih masakriraju na uskrs. U toj akciji uzbunjivanja naroda su mu pomagali i neki hrišćanski trgovci. Suprotno od konzulove propagande uskrs je prošao u perfektnom miru, a britanski konzul Holmes je uvjeravao svoje pretpostavljene da ideja masakra hrišćana nikada nije postojala čak ni među najfanatičnijim muslimanima u Bosni. On je istakao da je to, također, mišljenje svih drugih konzula, izuzev ruskog. Ruski konzul je izvijestio svoju ambasadu u Carigradu onako kako je on želio da predstavi stanje, a sličnu izjavu je sastavio i za valiju Osmanpašu, koji je bio svjestan da je to sve izmišljeno, ali je ruskom konzulu obećao da će obratiti pažnju i da će dati zvanične instrukcije policiji u tom duhu. Ovakve i slične akcije ruskog konzulata u Bosni Holmes je objasnio činjenicom da ruska vlada želi predstaviti da se sve odvija pogrešno u Osmanskom carstvu, a ruski konzul preduzima sve da stvari dobiju takav kurs. Holmes je zaključio da je Sarajevo posljednje mjesto u Osmanskom carstvu gdje bi se masakr hrišćana mogao desiti. Objašnjavajući razloge zbog čega je Sarajevo najsigurnije za hrišćane u cijelom Osmanskom carstvu, Holmes je istakao da su muslimani i hrišćani isti narod i da su njihovi međusobni interesi blisko

uzme u obzir opći kurs ruske politike u Bosni i Hercegovini postaje razumljivo zašto Holmes nije povjerovao ruskom konzulu da je u ljeto 1862. dobio instrukcije od svoje vlade da učini najveći napor da smiri agitaciju među hrišćanima u Bosni, i da im kaže da će zadržati ruske simpatije ako se suzdrže od revolucionarnih aktivnosti. FO 195/718, Holmes-Bulweru, Sarajevo, 22. avgust 1862, no. 66; Ruska politika se može sagledati dosta dobro na osnovu djela I. Tepića, Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima.

¹⁵ U ruskom konzulatu britanski konzul Neale je vidio bogatu kolekciju episkopskih i sveštenečkih odora. Ovo je konzula navelo da zaključiti da su uzroci koji su doveli do pojačanog napora ruske politike u ovom pravcu priprema terena za budućnost. Smatrao je da ovaj ruski utjecaj u kombinaciji s lošim položajem pravoslavnih hrišćana ide na ruku Rusiji. Zato je osmanskim vlastima sugerirao da radi na otklanjanju nezadovoljstva stanovništva čime bi se izmakao snažan ruski oslonac. FO 195/625, Neale-Bulweru, Sarajevo, 18. Septembar 1859, no. 29.

¹⁶ FO 195/625, Zohrab-Holmesu, Mostar, 17. novembar 1860, no. 9, povjerljivo.

¹⁷ FO 195/625, Neale-Bulweru, Sarajevo, 18. Septembar 1859, no. 29.

povezani. I praktično, dodao je on, „to bio bilo samoubistvo za dio muslimana, jer sav poljoprivredni posao na imanjima muslimanskih zemljoposjednika obavljaju hrišćani, i uopće, oni žive zajedno u veoma prijateljskim odnosima.“¹⁸ U jednom izvještaju napisao je da je antagonizam između muslimana i hrišćana preuveličan u napisima u štampi, posebno od takozvanih slavenskih patriota.¹⁹ Na konstantno nastojanje Srbije i Austrijske Hrvatske da uvijek predstavljaju upravu u Bosni kao zločinačku i uslove hrišćana kao jadne upozorio je Holmes u depeši od 19. juna 1866. godine. Holmes naglašava da oni nastoje da lošu sliku o stanju u Bosni koja nije realna razasaju po Evropi, i da su rezultat njihovog pisanja i spletki neprestani problemi vlade u Sarajevu, kao i mnogo realnija bijeda onih za koje se nesretno zalažu.²⁰

Mada se dijelom razlikovala u metodi, politika i aktivnost agenata Austrije nije mnogo zaostajala za onom koju su provodili Rusi. Oni su nastojali da se upletu u sve poslove ove provincije, i sve reformne mjere, bez obzira koliko bile korisne, nailazile su na njihovo nezadovoljstvo. Oni su stalno nastojali da osmanskim vlastima stvaraju teškoće,²¹ kako bi se održavalo nemirno stanje i otvorio prostor za miješanje Austrije i postigao konačni cilj austrijske politike – priključenje Bosne i Hercegovine. U to je bila uključena i bečka štampa.²²

U stvaranju stereotipa o mržnji između muslimana i hrišćana uzelo je učešća i evropsko javno mnijenje. To nije zaobišlo čak ni Veliku Britaniju za koje se može reći da je bila zaštitnica očuvanja suvereniteta i teritorijalnog integriteta Osmanskog carstva. Poslije završetka Krimskog rata povećavao se broj ljudi u Britaniji koji nisu simpatizirali Osmansku državu i njen društveni i politički sistem. Najutjecajniji u ovoj grupi bio je William E. Gladstone, koji je igrao veoma značajnu ulogu u britanskoj politici u drugoj polovici XIX stoljeća.²³

On i druga značajna politička ličnost u Britaniji tog vremena Disraeli sporili su se oko pitanja opstanka “evropske Turske.” Gladstone se zalagao za protjerivanje “Turaka iz Evrope”, dok je Disraeli u tom pogledu bio mnogo oprezniji. On je bio svjestan da je otkidanje teritorija od Carstva vodilo sužavanju odbrambenog pojasa za siguran prolaz ka Istoku, ali i činjenice da je osmanski teritorij naseljen i hrišćanskim stanovništvom i podložan nemirima oružje u rukama Rusije.²⁴

¹⁸ FO 195/805, Holmes-Lyonsu, Sarajevo, 13. maj 1867, no. 8.

¹⁹ FO 195/805, Holmes-Lyonsu, Sarajevo, 19. juni 1866, no. 15.

²⁰ FO 195/805, Holmes-Bulweru, Sarajevo, 19. juni 1866, no. 19.

²¹ FO 195/553, Churchill-Alisonu, Sarajevo, 15. mart 1858, no. 23; FO 195/805, Holmes-Stuartu, Sarajevo, 17. april 1865, no. 14.

²² Holmes je u depeši iz septembra 1867. godine istakao da bečke novine namjerno pogrešno predstavljaju stanje u Bosni i da je cilj pisanja kako će Bosna brzo postati druga Kandija i kako će brzo doći vrijeme kada će Turci biti protjerani iz Evrope, stvaranje loše slike o stanju u ovoj provinciji. Kao primjer navodi pisanje bečkog “Zukunftsa” koji piše neistine o nestabilnosti u Bosni, jer “ova zemlja nije nikada bila mirnija nego sada i nema ni trunke mogućnosti za ustanak. U prilogu pomenutoj depeši Holmes je ambasadi u Carigradu poslao jedan primjer takvog pisanja iz avgusta 1867. godine. FO 195/805, Holmes-Lyonsu, Sarajevo, 2. septembar 1867, no. 21.

²³ Barbara Jelavich, *The Ottoman Empire, the Great Powers, and the Straits Question 1870-1887*. Indiana University Press, 1973, 6-7.

²⁴ W. N. Medlicott, *Bismarck, Gladstone and the Concert of Europe*, University of London, The Athlone Press, 1956, 26; Marian Kent, *Great Britain and the End of the Ottoman Empire 1900-1923*, u: *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, edited by Marian Kent, George Allen and Unwin, London 1984, str. 172.

Bugarski događaji iz 1876. godine (masakr nad bugarskim civilima do kojeg je došlo u znak odmazde za ubistva koja su počinili Bugari nad muslimanima) će biti iskorišteni od strane Gladstonea za pokretanje velike antiosmanske kampanje u Britaniji za protjerivanje “Turaka iz Evrope” što će promijeniti odnos snaga za i protiv osmanske vlasti u evropskom dijelu Carstva, kako u javnom mnijenju tako i među profesionalnim političarima.²⁵ Gladstone se u svojoj kampanji koristio pisanjima Artura Evansa kao i onim Mis Irby i Mis Mackenzie, jer mu je trebalo njihovo negativno viđenje osmanske i muslimanske vlasti, a s obzirom da su bosanskohercegovački muslimani bili dio te vlasti može se reći da se negativno viđenje odnosilo i na muslimane općenito.²⁶ Pri stvaranju takve slike nije bilo bitno ni što su se žalbe hrišćana u uglavnom odnosile na postupke organa vlasti a ne zemljoposjednike,²⁷ bacajući tako kompletan teret nedostataka i zloupotreba u osmanskom državnom sistemu na cjelokupno muslimansko stanovništvo. U cilju isticanja ugnjetavanja hrišćana u Bosni i Hercegovini pisala je štampa iz okruženja čije je tumačenje događaja putem dopisnika evropskih novina stizalo i do evropskih gradova. Uglavnom su takva pisanja bila netačna ili u najmanju ruku preuveličana.²⁸

Zvanični konzularni izvještaji koji su govorili o dobrim odnosima između hrišćana i muslimana i pored postojanja socijalne razlike teško su dopirali do uha javnosti. Novine koje su u tom stoljeću počele snažno kreirati javno mišljenje bile su mnogo uspješnije, a one nisu isticale suživot već razlike, ugnjetavanja i mržnju. Britanski konzularni predstavnici u Bosni i Hercegovini su često ukazivali na dobre odnose između muslimana i hrišćana, posebno u Bosni. Izvještaj britanskog konzulata iz oktobra 1860. je dobar primjer.²⁹ Desetak godina kasnije Holmes je sumirao odnose između bosanskohercegovačkog stanovništva ističući da su hrišćani većinom seljaci koji rade na imanjima muslimanskih posjednika, “s kojima su oni povezani i od kojih su, općeniti gledano, fer tretirani i od kojih očekuju podršku i zaštitu u svim njihovim teškoćama. Međusobno se katolici i

²⁵ Uporedi s; W. N. Medlicott, Bismarck, Gladstone and the Concert of Europe, 27; Paul Knaplund, Gladstone's Foreign Policy, Frank Cass & Co. LTD. London 1970, 132; Gladstone je u svom pamfletu *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, istina koristeći frazeologiju, tražio da se okonča osmanska uprava u Bosni i Hercegovini i Bugarskoj. Kenet Bourne, *The Foreign Policy of Victorian England 1830-1902*, Clarendon Press, Oxford 1970, 129; Bez obzira na ovu kampanju Gladstonea, Disraeli nije odustajao od dotadašnje politike i tada isprofiliranog stava davanja administrativne autonomije za Bosnu i Hercegovinu. Marvin Swartz, *The Politics of British Foreign Policy in the Era of Disraeli and Gladstone*, Macmillan and St Antony's College, Oxford, 1985, 45.

²⁶ Artur Evans, *Through Bosnia and the Herzegovina on foot during the insurrection*, London: Longmans, Green, and co. 1876, a prije toga u *Manchester Guardianu*, kao i onim Mis Irby i Mis Mackenzie (Sebright, Georgina Mary Muir (Mackenzie), Lady Irby, Adelina Paulina, joint author, *Travels in the Slavonic provinces of Turkey-in-Europe*, London: Daldy, Isbister & co. 1877) za čije je drugo izdanje sam Gladstone napisao predgovor.

²⁷ FO 195/625, Zohrab-Bulweru, Sarajevo, 22. juli 1860, no. 38; FO 881/2987, Ekstracts of Despatches relating to Administrative Reforms in Bosnia, printed for the use of the Foreign Office, Novembar 30, 1876, povjerljivo.

²⁸ Holmes je ukazao na ogromno poboljšanje položaja i sigurnosti hrišćana u zadnjih 20 godina, i na neprijateljske namjere iz Srbije i austrijske Hrvatske, čije su novine i drugi izvori nastojali da upravu u Bosni uvijek prikažu kao zločinačku i uslove hrišćana kao jadne. On je smatrao da se prostor za osnovane žalbe u drugoj polovici XIX stoljeća mogao naći jedino u činjenici da hrišćani nisu bili ravnopravni pred sudom i na socijalnoj ljestvici. FO 195/805, Holmes-Bulweru, Sarajevo, 19. juni 1865, no. 19.

²⁹ Holmes je izvijestio da je požar u hrišćanskoj mahali izazvao veliku štetu, Konzul je bio pozitivno iznenađen, jer su prvi direktnu pomoć ponudili muslimani grada. FO 195/625, Holmes-Bulweru, Sarajevo, 29. oktobar 1860, no. 63.

pravoslavci manje vole nego što ne vole muslimane.” Smatrao je da jedino hrišćanski trgovci ne vole osmansku vlast i muslimanske zemljoposjednike.³⁰

Umjesto zaključka

Točak historije se ne može vratiti unazad. Procesi nacionalnog razvitka u Bosni i Hercegovini su doveli da su bosanskohercegovački pravoslavci, katolici i muslimani postali Srbi, Hrvati i Bošnjaci. Suživot u sadašnjoj Bosni i Hercegovini se mora graditi u ovim okvirima. Povezanost Bosne i Hercegovine i njenog bližeg i daljeg okruženja, koja joj je u prošlosti donosila mnogo problema, u budućnosti bi trebala pokazati ljepšu stranu lica. S obzirom da su uzroci sukobljavanja u zadnja dva stoljeća između pripadnika vjerskih zajednica odnosno naroda u Bosni i Hercegovini uglavnom bili povezani sa situacijom izvan njenih granica za očekivati je da bi s postignutom stabilnošću na jugoistoku Evrope putem ulaska država iz regiona u evro-atlantske integracije, ova zemlja izbjegla unutrašnje međunacionalne konfrontacije značajnijih razmjera s tragičnim posljedicama. U slučaju takvog razvoja događaja, koji je po našem mišljenju neizbježan, bosanskohercegovački Srbi i Hrvati bi ponovo živjeli zajedno sa svojim sunarodnicima u istoj, pravno uređenoj i ekonomski prosperitetnoj nadržavnoj zajednici, a istovremeno u matičnoj jedinici, državi Bosni i Hercegovini. Ovakav scenario je poželjan posebno u bliskoj budućnosti, dok god su stanovnici i političke elite u Bosni i Hercegovini natovareni bremenom agresivnog nacionalizma i posljedicama nedavne prošlosti.

SUMMARY

In the article author deals with the stereotype on the centuries old hatreds as the main cause of mutual misunderstandings and conflicts among the Peoples in Bosnia and Herzegovina. His intention is not to resolve this complex issue, but through selected examples to show how forming above mentioned stereotype followed the arousal of the national identities in the middle of the 19th century. Since national identities in Bosnia and Herzegovina were built on the basis of mutual differences of rather similar population, nationally awakened group was underlining these differences in intention to make strong distinction toward the group non-members. Main difference was found in religion and since religious differences largely became social and since native Muslims were incorporated in the Ottoman government structures, opposites were brought to the top. This opened the possibility for interpretation of *difference* as hatred. Activities of the neighbouring countries, as well as public and secret actions of Austria and Russia, whose goals were to gain the advantages on the global level, attributed to this arising stereotype. In this process significant role played the European and the press of the surrounding countries.

³⁰ FO 195/1031, Holmes-Elliott-u, Sarajevo, 12. januar 1873, no. 3.